

УДК 130.2

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА
PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS
OF THE INFORMATION SOCIETY**

Дані́л'ян В. О.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії і соціології, Український
державний університет залізничного транспорту
(Харків, Україна),
e-mail: DanilyanVadim@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Крутько І. М.,
старший викладач кафедри економічної теорії
та права, Український державний університет
залізничного транспорту (Харків, Україна),
e-mail: krutko@kart.edu.ua,
e-mail: etip12@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-3236-6387

Колісников А. В.,
старший викладач кафедри економічної
теорії та права, Український державний
університет залізничного транспорту (Харків,
Україна), e-mail: kolisnykov@kart.edu.ua;
e-mail: avk.lawyer@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8359-0381

Danilian V. O.,
Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Philosophy and
Sociology, Ukrainian State University of Railway
Transport (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: DanilyanVadim@ukr.net,
e-mail: DanilyanVadim@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Krutko I. M.,
Senior Lecturer in the Department of Economic
Theory and Law, Ukrainian State University of Railway
Transport (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: krutko@kart.edu.ua,
e-mail: etip12@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-3236-6387

Kolisnykov A. V.,
Senior Lecturer in the Department of Economic
Theory and Law, Ukrainian State University of Railway
Transport (Kharkiv, Ukraine),
e-mail: kolisnykov@kart.edu.ua;
e-mail: avk.lawyer@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8359-0381

*Розвиток різноманітних інформаційних технологій призводить до взаємодії інформаційного суспільства з традиційними соціальними і правовими структурами, в тому числі з бюрократією, що викликає нагальну необхідність теоретичного філософського осмислення «цифрової» держави в Україні. **Методи** – аналітичний метод, моделювання, класифікація, теорії глобалістики та інформаційного суспільства, культурна антропологія, соціально-філософський аналіз. **Мета** – дослідити різні моделі і філософсько-правові аспекти інформаційного суспільства в Україні. **Висновки.** Уточнено поняття «інформаційного суспільства», запропонована нова типологія, що включає дві моделі інформаційного суспільства – фінську та американську, де головними критеріями виокремлення є ставлення до приватної ініціативи, прав людини, інформаційного захисту громадян. Визначені основні філософсько-правові аспекти становлення інформаційного суспільства в Україні. Проаналізована концепція «мережевої» держави М. Кастельса та рівні розвитку інформаційного суспільства.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, соціальна філософія, право, філософія права, цифрова держава, інформаційні технології, філософія культури.*

*The development of various information technologies leads to the interaction of the information society with traditional social and legal structures, including the bureaucracy, which calls for the urgent need for a theoretical philosophical understanding of the «digital» state in Ukraine. **Methods** – analytical method, modeling, classification, theories of the globalist and information society, cultural anthropology, socio-philosophical analysis. **The aim** is to explore different models and philosophical and legal aspects of the information society in Ukraine. **Conclusions.** The concept of «information society» has been clarified, a new typology has been proposed, which includes two models of the information society – Finnish and American, where the main criteria for separation are the attitude to private initiative, human rights, information protection of citizens. The main philosophical and legal aspects of the formation of the information society in Ukraine are identified. The concept of «network» state of M. Castels and levels of development of the information society are analyzed.*

***Keywords:** information society, social philosophy, law, philosophy of law, digital state, information technology, philosophy of culture.*

Постановка проблеми. Розвиток соціально-культурних та правових віношень у сучасному світі тісно пов'язаний з розвитком різноманітних інформаційних технологій, саме бурхливий розвиток українського інформаційного та комунікативного простору дозволяє нам говорити про функціонування «інформаційного суспільства» в нових культурних реаліях. Взаємодія інформаційного суспільства з традиційними структурами, в тому числі з бюрократією, вироблення нових структур та суспільних ієрархій на основі розвитку інформаційних технологій, а також питання «цифровізації» суспільних та правових послуг, ціннісне навантаження інформації та знання у добу інформаційного суспільства, а також питання зв'язку інформації, інтернету та соціального інституту демократії залишається ще недостатньо розкритим у сучасній гуманітарній думці України.

Ступінь дослідження, аналіз останніх публікацій. Основні концепції становлення інформаційного суспільства розглянуті Д. Беллом, І. Масуді, М. Кастельсом [6]. Взаємодію інформаційного суспільства та процесів глобалізації, створення «планетарної цивілізації» вивчали У. Бек [1], В. Горський [3], Ф. Джеймісон, А. Негрі, М. Хардт [7]. Вплив інформаційного суспільства на гуманітарну складову культури та природу людини було окреслено у працях Ж. Бодріяра, С. Жижека [4; 5], М. Кастельса [6]. Деякі правові аспекти інформаційного суспільства як суспільства демократії накреслені у працях Е. Бюкенфьорде [2], М. Кастельса [6], Ф. Фукуями, водночас філософське осмислення інформаційного суспільства потребує подальших глибоких міждисциплінарних філософських досліджень.

Формулювання цілей статті. Мета – дослідити різні моделі інформаційного суспільства, а також філософсько-правові аспекти становлення інформаційного суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу та отриманих наукових результатів дослідження. Інформаційне суспільство характеризується не тільки поширеністю та якістю переробки інформації, але й формування нових видів комунікацій та соціокультурних ієрархій, де основним стає доступ до інформації та здатність нею скористатись. Для

інформаційного суспільства характерно наявність постіндустріальної економіки, масової культури, розвиток транснаціональних корпорацій та розгалуженого світового ринку, своєрідна розвинена демократія, зараз часто говорять про «електронну демократію» та «цифровий уряд», де доступність медіаресурсів та інтернет комунікації повинна забезпечувати не бувалий ступінь прямого демократичного виявлення своїх рішень справжньої більшості населення щодо всіх важливих суспільних та економічних питань, а також забезпечити новий правовий статус громадян, доступність використання та захисту громадянських прав і свобод.

Також інформаційне суспільство пов'язано з процесами глобалізації, коли інформаційна культура та комунікації набувають світового масштабу.

У науковій спільноті поширена думка, що сам термін «глобалізація» з'явився завдяки опублікованій у 1983 році в Harvard Business Review статті Теда Левіта «The Globalisation of Markets», тобто «глобалізація ринків». Пропонувалось визначення «глобального ринку», а також формування глобального бізнесу. Ця ідея щодо формування глобальної економіки та спільної споживацької культури була підтримана американськими вченими, що висувують, в свою чергу, ряд теоретичних концепцій щодо не тільки формування глобального ринку, а й зростання глобальної інтеграції та взаємозалежності у світі, формування наднаціональних світових форм влади, функціонування світової культурної інфраструктури, в тому числі й інформаційної, ознак занепаду старої національної форми влади та обґрунтування переходу до наднаціональних структур у глобальному масштабі.

Одним з відомих дослідників питань глобалізації, створення світової глобальної культури, перехід її до інформаційного функціонування, та пояснення механізмів уникнення світових глобальних ризиків через культурні та ментальні запобіжники є Ульріх Бек. Глобалізація, на точну думку У. Бека, до якої ми також приєднуємось у своєму дослідженні, це насамперед «ерозія старих відомих культурних процесів», серед яких і національна держава та національна ідентичність, що поступово замінюється глобальною ідентичністю, що повторює часто помилки формування національних ідентичностей, водночас світові інформаційні потоки сприяють формування принципово нових глобальних відношень. У. Бек цілком слушно зазначає: «бо глобалізація, як вже наголошувалось, означає насамперед денационалізацію – ерозію, але й можливу трансформацію національної держави у державу транснаціональну» [1, с.31-34].

Також можна використати метафору, що характеризує вплив глобалізації на світову систему культурних та світових цінностей, коли саме буття стає дизайном, тобто набором взаємодовнювальних засобів прикрашення дійсності в залежності від тих чи інших життєвих та суспільних потреб, згідно нашої концепції, вже не влада, в офіційному чи бюрократичному значенні цього слова, а інформаційна культура задіює весь цей інструментарій дизайну, стає ключовим засобом соціокультурної

динаміки, в цьому, на нашу думку, принципова відмінність інформаційного суспільства від постіндустріального.

Тим самим глобалізація формує нові цінності, де відкритість означає насамперед руйнування старих бюрократичних установ та кордонів, інформаційна обізнаність та освіта стає одним з найефективніших засобів здійснення такої культурної політики: «Глобалізація означає пізнане на досвіді руйнування кордонів повсякденної діяльності в різних сферах господарювання, інформації, екології, техніки, транс культурних конфліктів і громадянського суспільства, означаючи, таким чином, дещо в принципі давно знайоме і одночасно незрозуміле, що з трудом розуміється, дещо таке, що з нездоланною силою змінює наше повсякденне життя і змушує усіх прилагоджуватись і відповідати на ці зміни» [1, с. 86-88].

Так трансформації можуть мати й руйнівну складову, але У. Бек, а ми разом з ним, займає позицію поміркованого оптимізму, соціокультурні спільноти та їх культурна ідентичність переживають певні загрози у добу глобалізації, але зберігають своє культурне осердя та трансформаційний потенціал, тому, услід за Х. Балла, У. Бек новітню добу глобалізації визначає як «нове середньовіччя», час створення дієвих, перехресних ідентичностей, набуття нового політичного та правового досвіду, відповідно вже на осиної світового ринку можуть створюватись транснаціональні суспільства і нові культурні зв'язки – «соціальні і політичні зв'язки й ідентичності повинні мислитись як перехреснені у поняттях глобальних, регіональних, національних і локальних відправних точок і концепцій дій» [1, с. 198].

Загалом, окреслюючи поняття «глобалізації» на підставі основних поширених теоретичних концепцій, ми можемо констатувати, що однозначного визначення глобалізації не тільки не можливо, але й не потрібно, оскільки використовується для опису досить різних світових тенденцій, становлення світового інформаційного простору. Глобалізація залишається важко визначити концептуально через масштабність природи світових соціальних процесів та бурхливість та несподіваність змін, що ускладнюють емпіричну складову досліджень глобалізації.

Глобалізація загалом фокусує у собі всі суперечності і конфлікти сучасного світу, водночас одним з найсуперечливіших її параметрів залишається інформаційна та медійна культура, іноді такі бурхливі зміни стають для сучасників стають неочікуваними і можуть викликати нерозуміння чи навіть культурний шок.

Ми ж вважаємо, що глобалізація – це взаємодіючі процеси, які спільно використовують характеризуючі їх змінні, і виконання одного процесу впливає на результат іншого. «Змінні» в цьому контексті вимагають більш широкої інтерпретації. Взаємодіяти можуть або конкуруючі процеси, або процеси, які виконують спільну працю разом. Вплив, який виявляють один на одного взаємодіючі процеси, не завжди передбачуваний і відтворений

науково. Ле побудова моделі цього процесу дозволяє вирішувати безліч прихованих проблем. Зміна базових парадигм життєдіяльності особистості та суспільства, поширена де-структуризація й делегітимізація соціальних інституцій та ефемерність культурних проявів призводять до того, що, як зазначає М. Кастельс, «ідентичність стає головним, а іноді й єдиним джерелом смислів. Люди все частіше організують свої смисли не навколо того, що вони роблять, а на основі того, ким вони є, або на основі своїх уявлень про те, ким вони є» [3, с. 27]. Тим самим інформаційна та освітня складова суспільних процесів набуває більшого значення, ніж політична та економічна складові.

Спільнота, з якою могла би ідентифікувати себе людина і яка відповідала б філософському, правовому чи соціологічному розумінню, все менше стає представленою в реальному житті, оскільки все рухається і переміщується, інформаційне суспільство характеризується мобільністю та плінністю, і ніщо не є надійним. Суспільству, що глобалізується, притаманні якісно нова динамічність, мобільність і ротативність сучасного суспільного життя, його відкритість глобальній інформаційній комунікативній експансії, відтак повсякчасна перформативність, постійне творенні нових суспільних стандартів та орієнтирів, в тому числі і правових, швидкі і повсякденні зміни у масовій культурі, і як підсумок – релятивізм, перформативність і неусталеність суспільного життя.

Відомий філософ сучасності Славој Жижек у зв'язку з процесами глобалізації та трансформації традиційних культур під впливом інформаційних технологій звертається до концепту «уявлених спільнот» Бенедикта Андерсона, розглядаючи їх у контексті феномену культурного капіталізму. На основі поширення цього концепту С. Жижек стверджує, що сама нація і національна держава стають товаром для переживання, залучення до уявної гіпербалізованої більшості, наприклад, купуючи будь-які речі, споживач стає представником національної спільноти, людині надається відчуття співпричетності, «участі у загальнонаціональній справі» [4, с. 158-159].

«Культурний капіталізм» визначається С. Жижеком як доведений до свого логічного завершення віртуальний капіталізм, вирощений інформаційним суспільством, що ставить нас перед «пустим» Панським Означальником, що заповнений культурним досвідом, пов'язаним з певним «стилем життя» і споживання образів. Культурний капіталізм характеризується тим, що відношення між предметом та його символом-образом обертаються, коли символ образ та його інформаційне наповнення репрезентують продукт, а не навпаки, як було в індустріальному та постіндустріальному суспільстві. Також С. Жижек слушно зазначає, що відбувається нестача мови, нестача означуваного, оскільки у нас немає мови, завдяки якій ми могли описувати нову інформаційну реальність, не звертаючись до конотацій «стилю життя», модності образу та дизайну життя [5, с. 155-157]. Інформаційне суспільство диктує нам капіталізацію

суспільних відношень, водночас проголошуючи їх подальшу демократизацію для усіх суспільних прошарків.

У своїй відомій роботі «Імперія» Майкл Хардт і Антоніо Негрі сучасний тип культури і світопорядку позначають як Імперія, що означає новий вид суверенітету, для якого характерні наявність глобального ринку, в тому числі й інформаційного, глобального виробництва і як наслідок – глобального порядку. В цьому глобальному порядку гроші, інформація, технології, самі люди легше долають національні кордони, а імперія перетворюється на детеріорізований владний апарат, що старі владні відношення замінює на інформаційні, інформаційні технології включають глобальний простір у розширені відкриті екстериторіальні межі, тим самим імперія створює свій світ, регулюючи соціальні відносини між людьми і прагнучи до влади над людською природою [7, с. 9-14].

Інформаційно-правові аспекти розгляду глобалізації з необхідністю будуть включати зміни у самій природі людини та захисту гуманістичного змісту цивілізаційного розвитку, відображені у розвитку правової інформаційної культури.

Прийнято виділяти дві основні моделі відкритого інформаційного суспільства, де найкраще реалізуються загальні настанови соціальної ефективності, демократичності та захисту прав громадян, в тому числі й інформаційної безпеки та інтелектуальних прав. Це американська та фінська модель інформаційного суспільства.

Завдяки інформаційним та електронним змінам, в тому числі формуванню електронних урядів та інформаційного суспільства, «цифровізації» суспільних відношень, можна констатувати, що державні і територіальні кордони більше не перешкоджають суспільному та мультикультурному діалогу, функціонуванню ряду культурних універсалій, в тому числі демократії, соціальному захисту та громадянському суспільству.

Фінська (скандинавська) модель інформаційного суспільства відзначається існуванням механізмів соціального контролю і будується на основі держави добробуту та освітньої компетентності. Інформаційний розвиток розуміється як один з найкращих способів соціального розвитку, технологічне та інформаційне зростання розуміється як спосіб громадянського росту та задоволення соціокультурних потреб. Фінська модель передбачає високий рівень соціальних стандартів – безкоштовна державна освіта, медичне і соціальне страхування, також говориться про скорочення трудового тижня до чотирьох днів та 24-27 робочих годин на тиждень. Інформаційне суспільство виступає в такій моделі як соціально орієнтоване суспільство, де інформаційні технології забезпечують доступність державних благ для всіх прошарків і є способом гарантування рівних можливостей для усіх громадян, тим самим інформаційне суспільство розуміється як ефективно в соціальному і правовому плані та спрямоване на відсутність конфліктів і соціальної несправедливості, виступає як головний гарант прав і свобод громадян.

Американська (ринкова) модель передбачає розвиток інформаційного суспільства на основі приватної ініціативи та її захисту, коли держава мінімально втручається у розвиток інформаційних технологій і гарантує лише мінімум прав громадян, інформаційне суспільство цього типу формується на ринкових засадах. Лише інтелектуальна еліта, що має доступ до новітніх розробок та технологій, має повний комплекс забезпечених громадянських та інтелектуальних прав, американська модель занадто дисбаланси у правовому, економічному та особливо освітньому плані, інформаційні технології розглядаються як ексклюзивні послуги, доступ до яких відбувається за законами ринку та комерційного успіху.

Фінська модель сприяє кращому розвитку соціально-культурної динаміки, стабілізує суспільство, спрямоване на уникнення конфліктогенних чинників, поєднує бізнес, суспільство та державні гарантії, отже більша увага приділяється правовому захисту громадян та правовій легітимності усіх громадських процесів. У цьому відношенні саме з точки зору права та всебічного розвитку громадян Україні слід насамперед орієнтуватись на цю модель розвитку інформаційного суспільства, що стане основою консолідації та трансформації сучасної української держави. Оскільки основними виробничими ресурсами в сучасних суспільствах стають знання та інформація, відсуваючи значення праці, землі та капіталу на другий план, то розвиток інформаційних технологій в Україні має забезпечити її успішне входження до світового економічного та комунікативного простору, змінюючи конфігурації політичної та економічної влади. М. Кастельс [6], наприклад, говорить про інформаційну культуру та мережеве суспільство, що на основі нових інформаційних змін призведе до перебудови структури соціальних відношень та ієрархій, в тому числі до віртуалізації політичних та правових стосунків. Основою нового інформаційного суспільства має стати робоча сила, «що самостійно програмується» (М. Кастельс) [6], здатна до самоосвіти та прийняття владних рішень. Зокрема нова «мережева» держава [6] передбачає політику інформаційної участі усіх громадян у політичному та правовому житті, це так звана «цифрова демократія», або «демократія доби інформаційних технологій».

Оскільки будь-яка демократія повна обґрунтовуватись правами людини, то зі створенням різних форм «мережових» держав та різних форм інформаційного суспільства, спрямованість на правовий захист громадян буде тільки посилюватись [2, с. 169-170].

Висновки. В результаті нашого дослідження уточнено поняття «інформаційного суспільства», запропонована типологія, що включає дві моделі інформаційного суспільства, де головним чинником розрізнення є ставлення до приватної ініціативи та прав людини, а також інформаційний захист громадян, визначені основні філософсько-правові аспекти становлення інформаційного суспільства в Україні, перспективи взаємодії громадянського суспільства з «цифровими» технологіями. Окре-

мо виділяється концепція «мережевої» держави М. Кастельса, різні хвилі розвитку інформаційного суспільства (становлення інформаційних технологій, ціннісно-правові засади розвитку інформаційного суспільства, власне інформаційне суспільство, інформаційне суспільство, цифрова демократія). Також окреслені позитивні та негативні сторони впливу на інформаційне суспільство глобалізації, явище мобільності у соціально-культурному та правовому відношенні, нове розуміння суверенітету у правовому та філософському смислі, а також взаємодію різних ціннісних універсумів в українському інформаційному просторі, розвитку нових типів спілкування та правового захисту на основі нових інформаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Бек У. 2001. *Что такое глобализация?: Ошибки глобализма – ответы на глобализацию*, пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника. Прогресс-Традиция, Москва, 303 с.
2. Бьокенфьорде Е. В. 2012. Чи є демократія необхідною вимогою прав людини? *Філософія прав людини*, за ред. Ш. Госепата&Г. Ломанна. Ніка-Центр, Київ, с.169-175.
3. Горський В. 2001. Україна на порозі планетарної цивілізації, *Практична філософія*, №2, с. 214-220.
4. Жижек С. 2003. *Тринадцять опытов о Ленине*. Ad Marginem, Москва, 255 с.
5. Жижек С. 2014. *Шекотливый субъект: отсутствующий центр политической онтологии*, пер. с англ. С. Шкуиной. Изд. дом «Дело» РАНХиГС, Москва, 528 с.
6. Кастельс М. 2004. *Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе*, пер. с англ. А. Матвеева. У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), Екатеринбург, 328 с.
7. Хардт М., Негри А. 2004. *Империя*, пер. с англ., под. ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. Праксис, Москва, 440 с.

Reference

1. Bek U. 2001. *What is globalization?: Oshibki globalizatsii – otvety na globalizatsiyu*, per. s nem. A. Grigoreva & V. Sedelnika [What is Globalization?: The Errors of Globalization - Responses to Globalization, trans. with Gm. A. Grigoryev & V. Sedelnik]. Progress-Tradiciya, Moskva, 303 s.
2. Bokenforde E. V. 2012. *Chi ye demokratiya neobhidnoyu vimogoyu prav lyudini?* [Is democracy a necessary human rights claim?]. *Filosofiya prav lyudini*, za red. Sh. Gosepata & G. Lomanna [Philosophy of Human Rights, ed. S. Gosepata & G. Lohmann]. Nika-Centr, Kiyiv, s.169-175.
3. Gorskiy V. 2001. *Ukrayina na porozii planetarnoyi civilizatsiyi* [Ukraine on the threshold of planetary civilization], *Praktichna filosofiya* [Practical Philosophy], №2, s. 214-220.
4. Zhizhek S. 2003. *Trinadcat opytov o Lenine* [Thirteen experiments on Lenin]. Ad Marginem, Moskva, 255 s.
5. Zhizhek S. 2014. *Shekotlivyy subekt: otсутstvyuyushij centr politicheskoy ontologii*, per. s angl. S. Shukinoj [The Shuttle Subject: The Missing Center of Political Ontology, trans. with English. S. Shchukina]. Izd.dom «Delo» RAN-HiGS, Moskva, 528 s.
6. Kastels M. 2004. *Galaktika Internet: Razmyshleniya ob Internetе, biznese i obshestve*, per. s angl. A. Matveeva [Galaxy Internet: Reflections on the Internet, Business, and Society, trans. with English. A. Matveeva]. U-Faktoriya (pri uchastii Gumanitarnogo un-ta), Ekaterinburg, 328 s.
7. Hardt M., Negri A. 2004. *Imperiya*, per. s angl., pod. red. G. V. Kamenskoy, M. S. Fetisova [Empire, trans. ed. G.V. Kamenskaya, M. S. Fetisova]. Praksis, Moskva, 440 s.